

Висновок. Таким чином, основними методичними прийомами при навчанні усного послідовного перекладу є: розвиток професійної компетенції, принцип від простого до складного, а також логічна побудова заняття, використання ситуацій спілкування, в яких може функціонувати мовний матеріал, що вивчається.

Відомо, що послідовний переклад – це переклад окремих речень або смислових частин речення в паузах, які промовець навмисно робить для перекладача. Запорукою успіху такого виду перекладу є, на думку багатьох лінгвістів, навички усного розуміння іншомовного мовлення. Основним принципом навчання слуханню, згідно мовознавців Пассова та Рогової, повинно стати масоване аудіювання. Його неможливо замінити жодними епізодичними прийомами роботи, достатніми для навчання слухання іноземної мови.

Викладати усний послідовний переклад після теоретичного курсу перекладу варто з пояснення і розвитку простих навичок послідовного перекладу, поступово ускладнюючи завдання і цілі вправ, що застосовуються.

Різновидом послідовного усного перекладу, що виконується з однієї мови на іншу і навпаки, є двосторонній переклад. Крім особливостей, притаманних для послідовного перекладу взагалі, двосторонній переклад має свою характерну специфіку: відпрацювання навичок швидкого переключення з однієї мови на іншу, автоматизація мовлення при перекладі, наявність елементів розмовної мови, діалектизмів, жаргонізмів, логічності викладення, особистісні характеристики співбесідників та ін.

Підводячи підсумки вищевикладеного, зауважимо, що основою підготовки перекладачів є формування умінь та розвиток навичок різних видів перекладу, насамперед усного послідовного і двостороннього.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранова С.В. Актуальні питання методики викладання перекладу // Вісник Сумського державного ун-ту. Серія: Філологічні науки. – 2002. – № 4(37). – С. 12-15.
2. Кириленко К.І., Сухаревська В.І. Теорія і практика перекладу. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2003. – 148 с.
3. Миньяр-Белоручев Р.К. Французский язык. Курс усного перевода: Учебное пособие для вузов. – М.: Изд. "Экзамен", 2005. – 160 с.
4. Стрелковский Г.М. Теория и практика военного перевода. – М.: Изд-во Минобороны СССР, 1979.

УДК 242: 808.1

Оксана ДОВБУШ

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

ПЕРЕКЛАД БОГОСЛУЖІВ ТА ІНШИХ ЦЕРКОВНИХ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ: ПРОТИСТОЯННЯ ПОГЛЯДІВ

У статті розглянуто різні погляди, щодо проблеми перекладу богослужінь та церковних текстів українською мовою, проаналізовано походження сучасної церковнослов'янської мови, розглянуто розвиток перекладу церковних текстів починаючи з XI століття. Розкрито мовну позицію УПЦ (МП) та ігнорування парафіянами в своїх храмах рідномовні відправи Богослужінь. Визначено можливі шляхи вирішення проблеми.

Ключові слова: богослужбова мова, церковнослов'янська мова, літургіка, ізвод, московська патріархія, уцерковлення мови.

*Кожна віра – найміцніше зв'язана з рідною мовою народу,
бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри.*

Рідна мова – шлях до Бога.

І. Огієнко.

В сучасному українському суспільстві гостро поставлена проблема богослужбової мови та перекладу церковних текстів українською мовою. УПЦ (МП) пропагує церковнослов'янську мову як священну, богослужіння в багатьох українських храмах здійснюється церковнослов'янською мовою, незважаючи на те, що для більшості православних українців, як україномовних, так і російськомовних, ця мова більшою чи меншою мірою є незрозумілою. Навряд знайдеться хоча б один віруючий без філологічної чи духовної освіти, який зможе впевнено сказати, що під час служби він розуміє геть усе.

Актуальність теми дослідження зумовлено більшістю даного питання для значної кількості українців, які б хотіли почути рідну мову в українських храмах. Мета дослідження – розкрити проблему богослужбової мови на теренах України, представити різні погляди щодо проблеми, визначити історію сучасної церковнослов'янської мови та шляхи вирішення проблеми.

Про важливість використання зрозумілої мови в церкві писав у першому посланні до коринфян апостол Павло: "9. Так і ви, коли мовою не подасте зрозумілого слова – як пізнати, що кажете? Ви говоритимете на вітер! 19. Але в церкві волю п'ять слів зрозумілих сказати, щоб і інших

навчити, аніж десять тисяч слів чужою мовою” (І послання св. Павла до коринфян XIV, 9-19; переклад І. Огієнка).

Після II Ватиканського собору (завершився 1963 р.) спостерігається масове введення національних мов як богослужбових замість латинської в римо-католицьких храмах [4, с. 560]. Звичайно, не заборонено служіння і латинською мовою в певних випадках. Отже, в католицьких, католицько-протестантських і протестантських країнах більше немає міжнародної наднаціональної, нерідної сакральної мови. І це природний процес.

Митрополит Володимир (Сабодан) все ж переконаний у святості й незамінності церковнослов'янської мови: “Церковнослов'янська мова – це дорогоцінний скарб нашого народу і нашої Церкви. Вона навіть назву має таку, яка нагадує нам, хто ми є. Ми є членами Святої Православної Церкви і ми є слов'янами. І мова молитви в нас церковнослов'янська. З іншого боку церковнослов'янська мова є неоціненним даром слов'янським народам від святих рівноапостольних солунських братів Кирила і Мефодія, які разом зі словом проповіді на зрозумілій слов'янам мові принесли нашим народам писемність. До того ж церковнослов'янська мова поєднує в єдиний народ десятки поколінь святих нашої Церкви, які молилися тими ж словами, які читасмо і ми. Церковнослов'янська мова – це мова нашої Церкви. Це богослужбова мова Святої Русі. Мова нашого спілкування з Богом. Тому, я гадаю, за краще було б додати до шкільного курсу декілька занять з церковнослов'янської мови у рамках вивчення рідної мови, аніж вимагати виділити її з нашого життя. І це зробити значно простіше, ніж перекласти на побутову мову православне богослужіння” [3].

Так, давньо-церковнослов'янська мова була створена та введена у богослужбову практику свв. Кирилом і Мефодієм більше тисячі років тому. Але, саме свв. Кирил і Мефодій виступили проти панівної у ті часи на Заході думки про “три священні мови” – (давньо-) єврейську, (давньо-) грецьку та латину, якими було здійснено напис над розп'ятим Христом. Ця думка була засуджена ними як ересь, і Святе Письмо та богослужбові тексти почали перекладати на слов'янську. Тому “святенність” церковнослов'янської (як нібито вияткованість) необхідно відкинути, або розглядати її у широкому розумінні. Тоді такою ж “священною мовою” буде церковний стиль будь-якої мови, у тому числі і сучасної – болгарської, сербської, англійської чи української. Бо не мова освячує Святе Письмо, а Святе Письмо освячує мову, на яку воно перекладається.

Безперечно, церковнослов'янська мова була переважно у церковному вжитку і є дуже добре пристосованою для богослужбових цілей, бо саме для цих цілей і створювалась. Але вона не була окремою мовою, це був лише різновид давньоболгарської мови. Це був, можна сказати, особливий стиль давньої слов'янської мови (що на той момент вже не була єдиною),

призначений для церковних потреб. Що заважає нині створити такий же церковний стиль української мови?

Існує ще одна проблема, яка помітна лише при детальному погляді і відома небагатьом. Це проблема самої церковнослов'янської мови. Чи здійснюється нині богослужіння тією самою мовою, що й у часи Київської Русі? Ні. Більш того, перші церковнослов'янські тексти може зрозуміти лише вузьке коло спеціалістів, настільки сильно вони різняться від сучасної церковнослов'янської.

Бо у літургії нині побутує саме сучасна церковнослов'янська, а не та давня мова, якою здійснювали переклади свв. Кирило і Мефодій. Чому так сталося? Причина дуже проста – з плином часу давні тексти ставали все менше зрозумілими людям, і їх осучаснювали, наближували до зрозумілої людям мови. І ніхто не виступав проти цього, більш того, багато духовних осіб підтримували таке осучаснення, наприклад, св. Феофан Затворник.

У кожній зі слов'янських країн церковнослов'янська мова наближалась до відповідної народної. У Сербії – до сербської, у Росії – до російської, в Україні – до української. Так виникли різні редакції або ж ізводи церковнослов'янської мови – сербський, київський, московський.

Вже в XI столітті остаточно сформувався київський ізвод церковнослов'янської мови, що широко застосовувався до XVIII століття. Він був цілком зрозумілий населенню і був, фактично, високим стилем української мови. На ньому, зокрема, писали свої твори Григорій Сковорода та Іван Вишенський. Лише після приєднання Київської митрополії до Московського Патріархату в Українській Церкві поступово став поширюватись московський ізвод, наближений до російської мови. А за Петра I (у 1720-х) взагалі було заборонено використовувати у богослужіннях київський. Проте у Західній Україні та на Закарпатті, що перебували за межами Російської імперії, власні варіанти церковнослов'янської продовжували існувати. На Закарпатті і досі існує оригінальний карпаторуський варіант церковнослов'янської.

Московський ізвод церковнослов'янської з часом ще більше наблизився до російської. Навіть ввели практику заміни церковнослов'янської графіки російськими літерами. Саме через ці зміни церковнослов'янська виявилась такою чужою більшості населення України, особливо на Заході – цей варіант занадто далекий від народної мови, а натомість наближений до іноземної.

Тому цю проблему можна окреслити і так – якою саме повинна бути церковнослов'янська в Українській Православній Церкві? Чи це має бути (чужий великій частині населення) московський ізвод, чи це має бути повернення київського ізводу часів св. Петра Могилы (як це відбувається в окремих парафіях на Заході України), чи це має бути відродження давньої церковнослов'янської часів свв. Кирила і Мефодія, або чи потрібно

створити нову редакцію церковнослов'янської, наближену до сучасної української? Універсальну для всієї України відповідь навряд чи вдасться знайти. Оскільки, як ми бачимо, московський ізвод не дуже добре сприймається на Заході, а київський напевне не сприймуть на Півдні і Сході.

З іншого боку багато сучасних богословів наголошують на необхідності перекладу богослужінь сучасними мовами. Серед них Антоній (Блум), митрополит Сурозький:

“Ті богослужбові форми, що у нас є, були створені у глибокій давнині. Вони виражали з великою яскравістю релігійний досвід і релігійні переживання тих людей, які їх створювали. Але минули століття. Не лише свідомість, а й світовідчуття людей глибоко змінилось. І тепер дуже багато людей відчують, що вони не можуть влити вино нове у міхи старі, що вони не здатні більше виражати себе до кінця, повністю, з усією значущістю у формах, котрі колись довершено виражали їхніх предків. Тут велику роль відіграє, по-перше, мова. Мова, якою написано, складено молитви та богослужбові чини, – це мова тієї епохи, коли вони створювались. У нас це мова слов'янська, у греків – це вже мацозрозуміла візантійська мова. Тому дуже великі складнощі відчутні на шляху того, хто хоче до кінця пережити молитовні слова, образи, вислови. Існує дуже багато слів, котрі втратили своє значення; вони вже не значать того, що означали у той час, коли ці молитви були укладені. І тому дуже часто людина, що молиться, не може пережити того, що перед нею лежить, бо вона не розуміє, про що мова. Якби це були слова просто незрозумілі, вона могла б заглянути у словник, дізнатись, що вони означають. Коли ж це слова, які збереглися у російській, наприклад, мові, але змінили своє значення іноді до невпізнаності, тоді людина не ставить собі питання, – і це ще гірше, оскільки вона не розуміє справжнього змісту молитовних слів, молитовних виразів і надає їм іноді повністю викривлене значення. Але мова – це не лише слова, це також образи, картини, переживання, котрі зв'язані зі словами і котрі в одну епоху можуть бути дуже живими, а в іншу епоху майже вимерти. Є слова, що належать певному часу, але потім тьмяніють і вимірають; є слова, що народжуються і стають крилатими словами одного лише покоління, а потім йдуть в забуття. Ця проблема дуже гостра і дуже важлива, бо слова люди часто розуміють, але те, що вони значать, те переживання, яке вкладено було в них їхніми авторами, залишається поза увагою людей, і молитовні чини тьмяніють. Наповнити їх життям можливо: особистою молитвою, споглядальним, мовчазним заглибленням у себе – повз слова, але не завдяки тим словам, що вже втратили свій зміст” [9, с. 23].

Говорить про це і Георгій (Ходр), митрополит Гір Ліванських (Антиохійська Церква): “Навчати Євангелію – означає перекладати його на

сучасну мову даної країни і даного суспільства на всіх рівнях культури. Потрібно досягти такого високого рівня майстерності, щоб передавати Євангеліє, не зраджуючи його, щоб наблизити істину, відкриту в іудейсько-елліністичному контексті, до людей, чий світогляд чужий цій культурі і для яких літургійний символізм та менталітет Отців – щось схоже на шифр” [2, с. 50].

Ще більш радикально висловлюється румунський богослов Йоан Міхок, вбачаючи у відсутності богослужінь сучасною мовою причину нищення власним народом Російської Церкви на початку XX століття: “Ось чому вони зрікалися своєї віри: вони ніколи не розуміли значення Літургії, адже вони ніколи не говорили церковнослов'янською. Основне завдання богослужінь рідною мовою – це доступність людям, щоб поглиблювалось розуміння віри. Я знайшов відповідь на питання, яке давно мене хвилювало. Для мене було дивно, як нація, яка була відомою силою свого християнства, могла масово відректись від своєї віри. Я думаю, що причина, чому люди вбивали своїх єпископів і священників, у тому, що вони ніколи не розуміли їх” [8, с. 14].

Мовну позицію ієрархії УПЦ чітко виклав митрополит Володимир (Сабодан) у доповіді на всецерковній нараді 29 грудня 1993 р.: “Дехто звинувачує Українську Православну Церкву в тому, що вона веде богослужіння російською мовою, а отже, займається русифікацією. Такі звинувачення ґрунтуються на неточній інформації. Богослужіння в Українській Православній Церкві ведеться не російською, а церковнослов'янською мовою. Цією ж мовою ведеться богослужіння у всіх православних церквах: в Росії, Україні, Білорусії та інших країнах, бо це традиційна богослужбова мова руського православ'я. Незважаючи на те, що церковнослов'янська мова уже 1000 років функціонує у православній Церкві в нашій країні, ніхто з віруючих нею не говорить. Це виключно мова богослужіння. Синод Руської Православної Церкви у 80-х роках прийняв рішення відносно того, що мову богослужіння вибирає сама віруюча громада. Наша допускає вживання української мови у богослужінні за бажанням парафіяльної більшості - 2/3 віруючих” [3].

На практиці часто буває, що бажання парафіян мати в своїх храмах рідномовні відправи Богослужінь грубо ігнорується і зневажається. В Києво-Печерському монастирі, який є осідком митрополита УПЦ, розповсюджується неправдива інформація про українську мову взагалі, її можливості як священної, вигадки про те, ніби “українское самостийництво... подвергло гонению церковнославянский язык, утвердившийся на Руси со времени принятия христианства...” [3].

У храмах УПЦ (МП) досі поширюють передруковану брошуру Анатолія Попова, вперше видану 1937 р. “Пора проснуться!”, в якій не тільки агресивно відкидається введення нашої мови в Богослужіння, а й

заперечується взагалі існування української мови й народу. 29 жовтня 1996 р. представники УПЦ (МП) на чолі з намісником Києво-Печерської лаври архимандритом Павлом організували хресний хід та пікетування Адміністрації президента, несучи гасла проти української мови в богослужіннях, агітували за церковнослов'янську. Журнал "для веруючих і неверуючих" "Спасите наши души!" – прихильник УПЦ (МП) повчав дітей, що "нельзя одними и теми же словами разговаривать на улице с другом и обращаться к Богу, Богородице, святым, общаться с миром Небесным! Это должен быть совсем особый язык. И такой язык был создан святыми братьями Кириллом и Мефодием при помощи Духа Святого, то есть дан людям Самим Господом. Он называется – церковнославянский..." [3]. Московська патріархія виступає проти уцерковлення живих російської, української та білоруської мов, про що свідчать матеріали збірника "Богослужебный язык Русской Церкви", який благословив до видання Святейший Патріарх Московський і всієї Руси Алексій II.

Очевидячки, церковнослов'янська мова була панівною конфесійною мовою в Україні до XV ст. У всякому разі спроби перекладу Святого Письма чи церковних відправ живою мовою XI-XIV ст. науці не відомі. З XV ст. дійшли переклади окремих частин Біблії (наприклад, Плач пророка Єремії, книга пророка Даниїла, Пісні пісень, Псалтиря), а також обширна т.зв. Четья-Мінея 1489 р.

У середині XVI ст. перекладено українською мовою Новий Завіт (найбільш відомі пам'ятки – Пересопницьке євангеліє 1552-1556 рр., Євангеліє Негалевського 1581 р., Крехівський Апостол 60-х рр. XVI ст.). З різних причин переклади Святого Письма в Україні не набрали розмаху в XVII та XVIII ст. Однак у так званих учительних євангеліях, проповідницькій прозі наші письменники часто цитували Святе Письмо в українському перекладі (чудові зразки – в М. Смогрицького та Й. Галіятовського). Варто при цьому згадати й українськомовну духовну поезію XVI-XVIII ст., зокрема, колядки. Протягом усього XIX ст. і на початку XX ст. звучали казання, друковано проповіді й теологічні трактати українською мовою тільки на тих теренах, що перебували під владою Австро-Угорщини. У Російській імперії в зазначених жанрах було заведено російську мову. Щоправда, в добу деякого поживлення українського духовного життя – середина XIX ст. – на землях, що перебували у складі Російської імперії, нашою мовою виходять у світ проповіді – збірки 1849, 1855-1859 рр. проповідей подолянина В. Гречулевича (1791-1870), одну із книг якого редагував і своїм правописом видав П. Куліш, друкуються 1863 р. повчання І. Бабченка, оповіді із Святого Письма С. Опатовича (1863 р.) тощо. У творах В. Гречулевича та С. Опатовича міститься багато цитат із Біблії. Діячі культурно-національного відродження роблять переклади окремих текстів із Святого Письма (зокрема М. Максимович, Т. Шевченко,

Л. Українка). Є відомості, що 1836 р. переклад Євангелія українською мовою здійснив М. Костомаров.

Уже перші переклади Святого Письма українською літературною мовою з використанням окремих старовинних елементів показали, що з її допомогою можна передати всі тонкощі біблійних текстів, зберігаючи при цьому красу, урочистість, божественність. Недавні переклади Біблії засвідчують високорозвинений конфесійний стиль сучасної української мови з його багатощаблем виражальним засобом.

Здавалося б, коли нашою мовою адекватно звучать слова Бога, Сина Божого, святих пророків та апостолів, живу українську мову можна вцерковити – ввести в храми, переклавши нею відповідну богослужбову літературу. Це тим логічніше, що велику частину церковних Служб становлять цитати із Старого й Нового Завітів. Крім цього в Службах представлені твори християнських письменників, а не біблійних осіб. Але, наскільки нам відомо, після початку XVII ст. ніде в Україні цього не було зроблено.

Лише після зняття заборон на українську мову в Російській імперії та виходу в світ Євангелія у перекладі А. Морачевського Святе Письмо стали читати в українських храмах: уперше в Кам'янці-Подільському на Великдень 1906 р., а 1913 р. – у Києві, Чернігові та ін. містах. Примат у введенні нової літературної мови в церкві належить Українській автокефальній православній церкві, вимоги про організацію якої і введення рідної мови в храми висунуто вже в листопаді 1917 р. Уперше всенародно та Літургія українською мовою правилися 9.V. (22.V. за новим стилем) 1919 р. в київському Миколаївському (військовому) соборі на Печерську в Києві. Музику до Літургії написав М. Леонтович. Він сам диригував хором. На священників, котрі служили відправи, посилилися репресії з боку київського єпископа Назарія (Блинова).

У червні 1920 р. з'явилося перше видання "Чину Божественної Літургії св. Йоана Златоустого" в перекладі з грецької мови отця (пізніше – митрополита УАПЦ) В. Липківського. Однією з найважливіших ознак проголошеної офіційно в жовтні 1921 р. УАПЦ є рідна мова в усіх ділянках конфесійного життя. Завдяки старанням цієї церкви, новоукраїнська літературна мова закріпила свій високий статус священної мови, збагатилася лексико-семантичні й стилістичні засоби нашої мови, і, звичайно, розширилися сфери її функціонування.

Уведенню української мови в культ запекло опиралися представники ієрархії РПЦ в Україні з міркувань політичних, організувавши проти неї шалену пропаганду, обзиваючи її всякими принизливими словами. Сам митрополит В. Липківський визнавав, що вцерковлення української мови не однаково сприймали й деякі українські миряни УАПЦ через свою призначеність до молитов і співів по-церковнослов'янськи та через

прищеплений і далі розповсюджуваний противниками автокефалії наговорі на народну мову як щось ізнижене, побутове, простацьке. Перехід на живу мову в церкві виявився надто складним: постала необхідність не лише перекладу великої кількості текстів, але й пристосування багатьох із них до традиційних співів, виховання нових виконавців – дяків, хорів.

Незважаючи на труднощі з перекладацькими кадрами й друкуванням, УАПЦ видала українською мовою низку книг, необхідних для Богослужіння, зокрема Євангеліє, Псалтир, Чин літургії св. Йоана Золотоустого, Часословець, Требник, Молитвеник та ін. Значні заслуги в справі перекладів богослужбових книг українською мовою належать спеціальній комісії (С. Сицинський, П. Табінський, В. Біднов та ін.) при теологічному факультеті Кам'янецького (Подільського) державного університету, що видала ряд книг (на жаль, їх не датовано).

Ієрархи УАПЦ свідомі того, що українську конфесійну мову необхідно вдосконалити, шукати її в церкві як зразкову в усіх відношеннях. Патріарх УАПЦ Мстислав в одному з інтерв'ю сказав: "Я не можу бути вдоволенним тією мовою, якою ми користуємось під час Богослужіння. Українська мова – це скарб із скарбів Божих, що їх має нація... Я гадаю, що церква має стати інститутом української мови, її чистоти" [3].

Для перекладу українською мовою творів церковного вжитку дуже багато зробив видатний філолог, церковний і громадський діяч І. Огієнко (1882–1972). Як зазначалося, 1920 р. він видав "Святу Службу Богу св. отця нашого Іоанна Золотоустого мовою українською" ще будучи світською особою. Перекладацькі праці над творами храмового вжитку він не припинив і пізніше, особливо після 1940 р., коли став одним із ієрархів православних українців, узявши ім'я Іларіон. Архієпископ холмський та підляський Іларіон принаймні шість разів (шоста публікація 1943 р.) видавав свій "Український православний молитовник", у якому рідномовний переклад уміщено поряд із церковнослов'янським в українській транскрипції.

На превеликий жаль, від ієрархів УАПЦ досі не чути беззастережного доброго слова на підтримку уцерковлення мови народу, іменем якого вона себе називає. Якщо ієрархія УАПЦ на сучасному етапі не наважиться закликати парафіян до молитви рідною українською мовою, переконувати їх у перевазі живомовних відправ, то хай би вона, заради історичної правди і для загоєння кривди, завданої українській духовності, повернула до храмів хоча б українську вимову церковнослов'янських текстів.

Сучасна Церква чомусь не виявляє сильного бажання слідувати прикладу Апостолів – йти у проповіді назустріч людям. Не назустріч їхнім слабкостям і гріхам, а назустріч їхнім етнокультурним потребам – "з іудеями як іудей, з еллінами як еллін"; проповідувати їм Євангеліє їхньою

мовою, "на всіх язиках", українцям – українською, росіянам – російською, татарам – татарською. Церква не повинна бути чужою для жителів міста, де вона знаходиться: це має бути Церква саме цього міста чи села, а не церква сусіднього міста чи взагалі сусідньої країни.

Так, тисячолітня церковнослов'янська (старослов'янська Кирило-Мефодіївська) традиція в українській редакції була постійним складовим елементом нашої духовності, охоронцем національної ідентичності. Безперервність її треба навки зберегти таким чином, що й у храмах, де правиться тільки українською мовою, кілька разів на рік, насамперед, у дні відзначення пам'яті Кирила, Мефодія, Кирила та Мефодія, Володимира Хрестителя, а також в один із днів різдвяних і великодніх свят. Для збереження безперервності Кирило-Мефодіївської традиції необхідно в українських перекладах конфесійних книг зберегти максимум того з церковнослов'янської лексики, що зрозуміле для нинішніх мирян, зокрема й елементи, котрі в сучасній українській літературній мові трактуються як архаїчні, застарілі, книжні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Архимандрит Рафаїл (Карелин). О церковном языке / Карелин. Христианство и модернизм. – М., 1999.
2. Георгий (Ходр), митрополит Гор Ливанских. Призыв Духа. – К.: Дух і Літера, 2006. – С. 50-51.
3. Електронний ресурс / Режим доступу: <http://archiv.orthodox.org.ua>.
4. Енциклопедія українознавства. У 10-х т. / Гол. ред. Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954-1989.
5. Ігумен Валеріан (Головченко). Вибір пріоритетів: про церковний розкол в Україні // Отрок.ua. – № 5. – 2003.
6. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – Львів, 1995.
7. Огієнко І. Методологія перекладу Святого Письма та богослужбових книг на українську мову // Сдиними устами: Вісник Інституту богословської термінології та перекладів. – 2000. – № 4. – С. 3-41.
8. Основная задача богослужения на родном языке – это углубление понимания веры (Интервью с проф.-свящ. Иоанном Михоком, директором семинарии в Нямце) // КИФА. – № 10(68). – август 2007 года.
9. Сурожский Антоний. О богослужении и стиле христианской жизни // Журнал Московской Патриархии. – 1968. – № 9.